

*4070

*Zarośla kosodrzewiny (*Pinetum mugo*)

Siedlisko priorytetowe

Kod Physis: 31.5

A. Opis siedliska głównego typu

Definicja

Formacje tworzone przez kosodrzewinę *Pinus mugo* i zwykle także różaneczniki *Rhododendron*, występujące w Alpach, szwajcarskiej Jurze, Sudetach, Karpatach, Apeninach, Górach Dynarskich, Pirinie, Rile i innych górach Półwyspu Bałkańskiego.

Ogólna charakterystyka

Typ 4070 obejmuje najbardziej typową formację roślinną piętra subalpejskiego Karpat i Sudetów. Zwarte zarośla kosodrzewiny stanowią naturalne przejście między borami świerkowymi górnego regła (9410) a wysokogórkimi zbiorowiskami nieleśnymi (6150, 6170). Górną warstwę roślinności tworzy krzewiasta sosna kosa – kosodrzewina *Pinus mugo* o charakterystycznym, krzywulcowym pokroju i elastycznych, odpornych na zniszczenia mechaniczne gałęziach. Inne krzewy występują na ogół w niewielkiej domieszce.

Zarośla kosodrzewiny tworzą się zarówno na podłożu wapiennym, jak i krystalicznym. W zależności od podłoża runo ma odmienny charakter – odmiana żyźniejsza charakteryzuje się większym udziałem gatunków ziołoroślowych, natomiast uboższa – borowych.

Dobrze zachowane piętro kosodrzewiny występuje w najwyższych pasmach górskich w Polsce (Tatry, Babia Góra, Piłsko, Karkonosze). Pełni ono bardzo ważne funkcje ekologiczne, ograniczając erozję zboczy, przyczyniając się do

Kosodrzewina w Tatrach. Fot. J. Perzanowska

zachowania równowagi bilansu wodnego i stanowiąc ważne siedlisko subalpejskiej flory i fauny.

Subalpejskie zarośla kosodrzewiny powinny być ściśle chronione. Na wysoki reżim ochronny tej formacji wpływa również fakt, że siedlisko 4070 posiada priorytetowy status w sieci Natura 2000.

W przypadku konieczności naruszenia struktury tej formacji roślinnej należy umożliwić regenerację uszkodzonych płatów.

Trzeba zwrócić uwagę, że choć definicja siedliska obejmuje zarośla kosodrzewiny w Polsce, to nazwa tego typu stosowana w *Interpretation Manual* wskazuje na zbiorowisko roślinne w Polsce niewystępujące – zespół kosodrzewiny i różanecznika kosmatego *Mugo-Rhododendretum hirsuti*. Wynika to z faktu, że definicja 4070 obejmowała pierwotnie tylko zarośla kosodrzewiny w krajach Piętnastki UE, dopiero wraz z poszerzeniem Unii zmieniono zakres definicji 4070, nie zmieniając jednocześnie nazwy tego typu.

Podział na podtypy

4070-1 karpackie zarośla kosodrzewiny

4070-2 sudeckie zarośla kosodrzewiny

Umiejscowienie siedliska w polskiej klasyfikacji fitosocjologicznej

*4070

Klasa *Vaccinio-Piceetea* bory iglaste

Rząd *Vaccinio-Piceetalia*

Związek *Piceion abietis* (= *Vaccinio-Piceion*) właściwe bory świerkowe

Podzwiązek *Rhododendro-Vaccinienion* wysokogórskie zarośla kosodrzewiny lub różaneczników

Zespoły: ***Pinetum mugo carpaticum*** karpackie zarośla kosodrzewiny

Pinetum mugo sudeticum sudeckie zarośla kosodrzewiny

Bibliografia

MATUSZKIEWICZ W. 2001. Przewodnik do oznaczania zbiorowisk roślinnych Polski. PWN, Warszawa.

MEDWECKA-KORNAŚ A. 1972. Zespoły leśne i zaroślowe. W: Szafer W., Zarzycki K. (red.) Szata roślinna Polski. Wyd. 2. popr. PWN, Warszawa.

Wojciech Mróz, Joanna Perzanowska

*4070

1

Murawy, łąki, ziołorośla, wrzosowiska, zarośla

B. Opis podtypu

*Karpackie zarośla kosodrzewiny

Kod Physis: 31.561

Cechy diagnostyczne

Cechy obszaru

Zarośla kosodrzewiny, typowe dla piętra subalpejskiego Karpat, występujące na wysokości 1500–1800 m n.p.m. Formacja ta dominuje w piętrze subalpejskim (zwanym też piętrzem kosodrzewiny), gdzie występuje w postaci zwartych płatów. W wyższych położeniach zarośla się rozluźniają, stopniowo ustępując miejsca zbiorowiskom muraw alpejskich (6150, 6170). W dolnej części piętra subalpejskiego zarośla kosodrzewiny przemieszane są z grupami świerków. W miejscach lawiniastych i na skałach zarośla kosodrzewiny występują też na wysokości górnego regła. Gleby silnie próchniczne, kwaśne, często płytke i kamieniste. Na podłożu wapiennym – rędziny, na krystalicznym – rankery.

Fizjonomia i struktura

W dolnej części piętra subalpejskiego obserwuje się stopniowe przejście górnoreglowego boru świerkowego (9410) w zarośla kosodrzewiny, która osiąga tutaj wysokość do 3–5 m i tworzy zwarte zarośla w całym piętrze subalpejskim, aby w jego górnej części stopniowo się rozrzedzać, ustępując miejsca murawom wysokogórskim. W piętrze alpejskim kosodrzewina występuje w formie rozproszonych płatów i kęp, w Tatrach – pojedynczo występujących aż do wysokości ok. 1900 m.

W miejscach żyzniejszych, szczególnie na wapieniach, liczniej występują krzewy liściaste oraz gatunki ziołoroślowe. Poza kosodrzewiną występują tu liczniej: wierzba śląska *Salix silesiaca*, porzeczka skalna *Ribes petraeum*, brzoza karpacka *Betula pubescens* subsp. *carpatica*.

Zwarte, typowo rozwinięte piętro kosodrzewiny występuje w Tatrach (zarówno Zachodnich, jak i Wysokich) i na Babiej Górze.

Reprezentatywne gatunki

Krzewy

Sosna kosa – kosodrzewina *Pinus mugo*, wierzba śląska *Salix silesiaca*, jarząb pospolity (jarzębina) odmiana górską *Sorbus aucuparia* subsp. *glabrata*, brzoza omszona karpacka *Betula pubescens* subsp. *carpatica*, porzeczka skalna *Ribes petraeum*, róża alpejska *Rosa pendulina*.

Rośliny zielne

Urdzik karpacki *Soldanella carpatica*, złocień okrągłolistny *Leucanthemum waldsteinii*, borówka czarna *Vacci-*

nium myrtillus, podbiatek alpejski *Homogyne alpina*, wietlica alpejska *Athyrium distentifolium*, nerecznica górską *Dryopteris expansa*, borówka brusznica *Vaccinium vitis-idaea*, kosmatka olbrzymia *Luzula sylvatica*, szczawik zajęczy *Oxalis acetosella*, śmiatek pogięty *Deschampsia flexuosa*, trzcinnik owłosiony *Calamagrostis villosa*, widłak jałowcowaty *Lycopodium annotinum*, widłak wroniec *Huperzia selago*.

Mszaki

plaszczeniec marszczony *Plagothercium undulatum*, fałdownik trzyczęściowy *Rhytidiadelphus triquetrus*, plaszczeniec zgiętolistny *Plagothercium curvifolium*, piórosz grzebienisty *Ptilium crista-castrensis*, rokiennik pospolity *Pleurozium schreberi*, gajnik lśniący *Hylocomium splendens*, widłoząb miotlasty *Dicranum scoparium*, *Barbilophozia lycopodioides*, *Barbilophozia hatcheri*, *Anastrepta orcadensis*.

Odmiany

W zależności od podłoża, w Tatrach i na Babiej Górze wyróżnia się dwa podzespóły:

- *Pinetum mugo carpaticum calcicolum*, żyzniejszy, rozwijający się na wapieniu lub na piaskowcach bogatych w węglan wapnia, z dużym udziałem gatunków ziołoroślowych (wietlica alpejska *Athyrium distentifolium*, ciemniżyca zielona *Veratrum album*, bodziszek leśny *Geranium sylvaticum*, tojad mocny *Aconitum firmum*). Poziom próchniczny jest średnio rozłożony, a udział mszaków bardzo mały; dobrze wykształcony w Tatrach, ale notowany też na stromych, północnych zboczach Babiej Góry.
- *Pinetum mugo carpaticum silicicolum* – ubogi, na podłożu krystalicznym, wytwarzają się tu bielice murszaste z grubą warstwą butwiny, a w runie dominują gatunki borowe, obserwuje się również duży udział mszaków.

Na Babiej Górze przyjmuje się również inny podział:

- *Pinetum mugo carpaticum typicum* – podzespół o typowym runie, w niższych położeniach,
- *Pinetum mugo carpaticum juniperetosum* – podzespół z jałowcem halnym *Juniperus communis* subsp. *alpina*, w wyższych położeniach,
- *Pinetum mugo carpaticum ribetosum* – podzespół z porzeczka skalną *Ribes petraeum* i licznymi gatunkami ziołoroślowymi, na skalistych zboczach północnych.

Możliwe pomyłki

Zarośla kosodrzewiny mają bardzo charakterystyczną strukturę, więc nie sposób ich nie rozpoznać. Pewne wątpliwości może budzić występowanie mozaiki siedlisk subalpejskich – kęp kosówki, jałowca halnego, borówczysk, muraw alpejskich, ustalających się piargów oraz wyleżysk śnieżnych. Płaty takie należy zaliczyć do typu, który powierzchniowo dominuje (4070, 6150, 6170, 8110) lub rzadszego i cenniejszego przyrodniczo (np. borówczyska bażynowe – 4060).

Identyfikatory fitosocjologiczne

Związek *Piceion abietis* (= *Vaccinio-Piceion*)

Podzwiązek *Rhododendro-Vaccinienion*

Zespół ***Pinetum mugo carpaticum*** karpackie zarośla kosodrzewiny

Dynamika roślinności

Jest to trwała formacja roślinna, której występowanie jest silnie uzależnione od warunków klimatycznych. Kosodrzewina charakteryzuje się dużymi właściwościami przystosowawczymi. Może rosnąć na stokach o różnej ekspozycji, nachyleniu i wilgotności. Czynnikiem ograniczającym wzrost kosodrzewiny jest brak światła – jest gatunkiem wybitnie światłozędnym. W związku z tym w strefie górnej granicy lasu przegrywa konkurencję z bardziej cienioznośnym świerkiem. O dużej ekspansywności kosówki decyduje jej duża zdolność do rozmnażania wegetatywnego, poprzez ukorzenianie się płożących gałęzi.

Zarośla kosodrzewiny były często poddawane intensywnej antropopresji związanej głównie z gospodarką pasterską (wyręb kosodrzewiny w celu uzyskania przestrzeni pod wypas i jako materiału opałowego).

Duże zmiany areалу zajmowanego przez kosodrzewinę spowodowało również pasterstwo w masywie Babiej Góry, a także w Tatrach, choć w tym drugim przypadku, w związku z rozległością powierzchni zajmowanej przez kosodrzewinę, nie jest to tak bardzo widoczne.

Przykładowo Hala Słowikowa na Pilsku powstała w wyniku przetrzebieżenia zarośli kosodrzewiny oraz strefy górnej granicy lasu. Ponadto przed sianokosami często wypas odbywał się często nie na halach, lecz w lesie, w kosodrzewinie. Obecnie, w związku z wycofaniem wypasu z terenów położonych nad górną granicą lasu, obserwuje się stopniową regenerację zarośli kosodrzewiny na terenach popasterskich.

Głównym typem działalności człowieka, który wpływa współcześnie na stan zachowania zarośli kosodrzewiny w Karpatach, jest masowe narciarstwo zjazdowe oraz turystyka. Lokalnie na dynamikę kosodrzewiny największy wpływ miały duże inwestycje liniowe – np. budowa kolejki linowej na Kasprowy Wierch, budowa wyciągów narciarskich i tras zjazdowych.

Siedliska zależne lub przylegające

Zarośla kosodrzewiny występują w ścisłym kompleksie przestrzennym z innymi siedliskami subalpejskimi i alpejskimi (4060-1, 4080-2, 6150, 6170) oraz z górnoregłowymi borami świerkowymi (9410).

Rozmieszczenie geograficzne i mapa rozmieszczenia

Tatry – pospolicie w całym piętrze subalpejskim Tatr Wysokich i Zachodnich.

Babia Góra – zajmują powierzchnię ponad 300 ha, w całym piętrze subalpejskim, zarówno na zboczach południowych, jak i północnych.

Pilsko – kopuła szczytowa.

Płaty kosówki spotykane w innych partiach Karpat (np. na Policy) nie mają naturalnego charakteru subalpejskiego i nie należy ich tu uwzględniać.

Znaczenie ekologiczne i biologiczne

Spełnia ważne funkcje w utrwalaniu gołoborzy, powstrzymywaniu erozji zboczy, utrzymaniu stosunków wodnych, stwarza biotop dla bezkręgowców i roślin zielnych; zmniejsza zagrożenie lawinowe; siedlisko endemicznych gatunków karpackich.

Gatunki z załącznika II Dyrektywy Siedliskowej

W Tatrach, w rozluźnionych zaroślach kosodrzewiny o strukturze mozaikowej, mogą pojawiać się świstak, kozica oraz darniówka tatrzańska *Microtus tatricus*, choć wszystkie te gatunki są bardziej przywiązane do siedlisk murawowych i skalnych (m.in. 6150, 8110).

Gatunki z załącznika I Dyrektywy Ptasiej

Nie stwierdzono.

Stany, w jakich znajduje się siedlisko

Stany uprzywilejowane

Uprzywilejowanym stanem ochrony są stosunkowo zwarte zarośla kosodrzewiny w piętrze subalpejskim, choć lokalnie mogą być przerwane ze względu na lokalne warunki siedliskowe, poprzez skały, górskie torfowiska i młaki, borówczyska bażynowe oraz liściaste zarośla subalpejskie.

Obserwuje się także rozproszone zarośla kosodrzewiny w piętrze alpejskim oraz w strefie górnej granicy lasu, co również jest stanem naturalnym.

*4070

1

Inne obserwowane stany

Na terenach popasterskich oraz w miejscach zniszczenia zarośli kosówki przez człowieka można zaobserwować pełną regenerację zarośli kosodrzewiny – proces ten należy obserwować i chronić.

Tendencje do przemian w skali kraju i potencjalne zagrożenia**Tendencje do przemian**

W warunkach naturalnych zarośla kosodrzewiny stanowią trwałą formację roślinną piętra subalpejskiego, wykazując tendencję do ekspansji na tereny nieleśne. Jednak w związku z utrudnionymi warunkami wzrostu w tym piętrze wysokostopniowej regeneracja zarośli kosodrzewiny zachodzi dość wolno. Dawna gospodarka pasterska znacznie zmniejszyła naturalny areal zarośli kosodrzewiny. Współcześnie lokalne zniszczenia tych zarośli związane są głównie z infrastrukturą narciarską.

Potencjalne zagrożenia

Lokalnie, dużym zagrożeniem powodującym trwałe przerwanie ciągłości zarośli kosodrzewiny jest rozwój infrastruktury przeznaczonej do narciarstwa zjazdowego (wyciągi, nartostrady, kolejki linowe).

Wiąże się z tym także znacznie zwiększona presja turystyki stacjonarnej.

Poza bezpośrednim zniszczeniem kosodrzewiny przez prace budowlane, bezpośrednie szkody w siedlisku 4070 i innych z nim sąsiadujących może powodować zwiększone użytkowanie narciarskie stoków (uszkodzenie roślinności i gleby, stosowanie ratraków do ubijania śniegu, poszerzanie nartostrad). Obecnie planuje się duże inwestycje, które bezpośrednio i pośrednio grożą zniszczeniem zarośli kosodrzewiny:

- modernizacja kolejki liniowej na Kasprowy Wierch, która ma wiązać się ze zwiększeniem jej przepustowości ze 180 do 360 os./godz.

- budowa kolejki linowej prowadzącej na szczyt Pilska i rozbudowa infrastruktury narciarskiej w piętrze subalpejskim i strefie górnej granicy lasu.

Zagrożeniem dla pędów kosodrzewiny może być też zanieczyszczenie powietrza.

Użytkowanie gospodarcze i potencjał produkcyjny

Zarośla kosodrzewiny nie mają bezpośrednio żadnego znaczenia gospodarczego, jednak miejsce ich występowania stanowi dobry teren do rozwoju inwestycji związanych z dochodowym, masowym narciarstwem zjazdowym.

Ochrona**Przypomnienie o wrażliwych cechach**

Wolna regeneracja siedliska po mechanicznym uszkodzeniu pędów kosodrzewiny.

Wrażliwość kosodrzewiny na uszkodzenia mechaniczne oraz zanieczyszczenia atmosferyczne.

Zalecane metody ochrony

Podstawowym zaleceniem jest utrzymanie ochrony ścisłej zarośli kosodrzewiny. Kosodrzewina podlega ochronie gatunkowej, ponadto piętra subalpejskie w Tatrach i na Babiej Górze znajdują się w całości w granicach parków narodowych, a zarośla kosodrzewiny na Pilsku podlegają ochronie rezerwatowej.

Niedopuszczalne jest więc lokalizowanie na tym terenie nowych inwestycji, a modernizacja istniejącej infrastruktury rekreacyjnej powinna mieć przede wszystkim na celu zmniejszenie jej szkodliwego oddziaływania na przyrodę.

Najwięcej sporów wiąże się obecnie z planowaną w najbliższym czasie modernizacją kolejki na Kasprowy Wierch. Aktualne plany nie obejmują zmiany przebiegu kolejki, więc nie powinny doprowadzić do bezpośredniego zniszczenia zarośli kosodrzewiny w czasie prac budowlanych. Dużym zagrożeniem jest jednak planowane dwukrotne zwiększenie przepustowości kolejki, co pociągnie za sobą znaczne zwiększenie antropopresji w bezpośrednim sąsiedztwie górnej stacji kolejki, jak i zwiększenie natężenia ruchu narciarskiego ponad halą Goryczkową i Gąsienicową. Dotyczy to także letniego, masowego ruchu turystycznego. Przyjmuje się, że rejon ten osiągnął już granicę dopuszczalnych zniszczeń związanych z narciarstwem i turystyką, rozpoczęto prace badawcze nad możliwością regeneracji roślinności w okolicach szczytu Kasprowego Wierchu. W związku z tym nie można dopuścić do zwiększenia się antropopresji. Wszelkie prace modernizacyjne powinny więc mieć na celu wyłącznie remont istniejących urządzeń i zmniejszenie ich uciążliwości dla środowiska przyrodniczego, a zwiększanie aktualnego natężenia ruchu powinno być zabronione.

Kolejny spór wiąże się z budową kolejki linowej na Pilsku. Należy zwrócić uwagę, że nie ma możliwości, aby taka inwestycja nie pociągnęła za sobą dużych zmian w szacie roślinnej kopuły Pilska. Podobnie jak w poprzednim przypadku, groźniejsze od samych prac budowlanych może się okazać znaczne zwiększenie letniej i zimowej antropopresji. Obecnie kopuła Pilska jest udostępniona dla turystyki kwalifikowanej przez ogólnodostępne szlaki turystyczne, natomiast turystyka masowa koncentruje się w okolicach Hali Miziowej. Strefa górnej granicy lasu oraz roślinność subalpejska powinna pozostać poza intensywnym użytkowaniem. Należy ponadto przeanalizować prawną sytuację istniejących wyciągów w pobliżu strefy subalpejskiej i określić możliwość zmniejszenia ich wpływu na środowisko przyrodnicze. Poziom użytkowania narciarskiego i turystycznego powinien więc zostać utrzymany na dotychczasowym poziomie, a wszelkie inwestycje zwiększające antropopresję kopuły szczytowej Pilska – wstrzymane.

Inne czynniki mogące wpłynąć na sposób ochrony

Stanowiska rzadkich gatunków roślin lub zwierząt.

Przykłady obszarów objętych działaniami ochronnymi

Parki Narodowe: Tatrzański, Babiogórski, oraz utworzony niedawno rezerwat „Pięć Kopców” na Pilsku.

Zarośla kosodrzewiny podlegają w nich ochronie ścisłej.

Inwentaryzacje, doświadczenia, kierunki badań

Obecnie w Tatrzańskim PN przywiązuje się dużą wagę do badania wpływu człowieka na roślinność, szczególnie w rejonie Kasprowego Wierchu. Poza tym zarośla kosodrzewiny były jednym z częstszych obiektów badań ekosystemów górskich, znane jest dobrze ich rozmieszczenie i zróżnicowanie. Istotnym kierunkiem badań powinna być zdolność tych zarośli do naturalnej regeneracji na terenach popasterskich i innych związanych z gospodarką człowieka.

Monitoring naukowy

Nie ma wskazań do stałego monitoringu fitosocjologicznego w typowo wykształconych i dobrze zachowanych płatach. Należy natomiast zwrócić większą uwagę na stałą obserwację miejsc, w których może zachodzić spontaniczna regeneracja kosodrzewiny i prowadzić tam zarówno badania populacyjne, jak i fitosocjologiczne.

Bibliografia

CELIŃSKI F., WOJTERSKI T. 1983. Szata roślinna Babiej Góry. W: Zabierowski K. (red.) Park Narodowy na Babiej Górze. Przyroda i człowiek. Studia Naturae, ser. B, 29. PWN, Zakład Ochrony Przyrody PAN. Warszawa – Kraków.

KOSTUCH R. 1983. Rolnictwo i pasterstwo. W: Zabierowski K. (red.) Park Narodowy na Babiej Górze. Przyroda i człowiek. Studia Naturae, ser. B, 29. PWN, Zakład Ochrony Przyrody PAN. Warszawa – Kraków.

MICHALIK S. 1992. Szata roślinna rezerwatu Pilsko w Beskidzie Żywieckim. Ochr. Przyr. 50, cz.2: 53–74.

MICHALIK S. 1998. Szata roślinna. W: (pr. zbior.). Przyroda Żywieckiego Parku Krajobrazowego. Colgraf-Press, Poznań: 82–111.

MIREK Z. (red.) 1997. Operat ochrony lądowych ekosystemów nieleśnych Tatrzańskiego Parku Narodowego. TPN, Zakopane, msc.

MYCZKOWSKI S., PIĘKOŚ-MIRKOWA H., BARYŁA J. 1985. Zbiorowiska roślinne (mapa). W: Trafas K. (red.). Atlas Tatrzańskiego Parku Narodowego. Zakopane – Kraków, Plansza 16.

PAWŁOWSKA S. 1962. Świat roślinny Tatr. W: Szafer W. (red.) Tatrzański Park Narodowy. Zakład Ochrony Przyrody PAN, Kraków.

PIĘKOŚ-MIRKOWA H., MIREK Z. 1996. Zbiorowiska roślinne. W: Mirek Z. (red.) Przyroda Tatrzańskiego Parku Narodowego. Tatry i Podtatrze 3: 237–274.

SKAWIŃSKI P. 1993. Oddziaływania człowieka na przyrodę kopuły Kasprowego Wierchu oraz Doliny Goryczkowej w Tatrach. W: Cichocki W. (red.) Ochrona Tatr w obliczu zagrożeń. Muzeum Tatrzańskie, Zakopane.

SZWAGRZYK J., HOLEKSA J., MUSIAŁOWICZ W. 1999. Operat ochrony ekosystemów leśnych i nieleśnych wraz z elementami ochrony gatunków roślin. Maszynopis w Dyrekcji Babiogórskiego PN.

SZWED W. 1978. Dwarf pine zone – *Pinetum mughii carpaticum*. W: Wojterski T. (red.) Guide to the Polish International Excursion. 1-20 June 1978. Wyd. Naukowe UAM, Poznań.

VALACHOVIČ M. 2002. Kosodrevina. W: Valachovič, M., Dražil, T., Stanová, V., Maglocký Š. (red.). Biotopy Slovenska zaradené do Smernice o biotopoch č. 92/43/EHS. Interpretatívny manuál. DAPHNE – Inštitút aplikovanej ekológie a Botanický ústav SAV, Bratislava, 145 pp.

Wojciech Mróz, Joanna Perzanowska

*4070
2

Murawy, łąki, ziołorośla, wrzosowiska, zarośla

*Sudeckie zarośla kosodrzewiny

Kod Physis: 31.55

Cechy diagnostyczne**Cechy obszaru**

Zbiorowisko zaroślowe w piętrze subalpejskim Karkonoszy, na wysokości 1250–1500 m n.p.m. Zarośla kosodrzewiny tworzą rozległe płaty w partiach przyszczytowych, przeważnie w miejscach słabo nachylonych.

Gleby kwaśne, płytkie, kamieniste, typu rankeru, lub górskiej gleby bielcowej, czasem zatorfione, na podłożu granitowym. Piętro klimatyczne chłodne.

Fizjonomia i struktura

W dolnej części piętra subalpejskiego, ponad granicą lasu, zwarte zarośla kosodrzewiny osiągają wysokość do 3–4 m, wyżej natomiast jej pędy są niższe i bardziej płozące się, a w piętrze alpejskim kosodrzewina występuje w formie pojedynczych niskich kęp.

W runie dominują borówki, paprocie, a w niektórych miejscach duży udział mają gatunki traworoślowe i ziołoroślowe. Zaznacza się duży udział mchów i wątrobowców (szczególnie w wilgotniejszych miejscach).

Reprezentatywne gatunki**Krzewy:**

Kosodrzewina *Pinus mugo*, wierzba śląska *Salix silesiaca*, jarząb zwyczajny odmiana górską *Sorbus aucuparia* subsp. *glabrata*.

Rośliny zielne:

Borówka czarna *Vaccinium myrtillus*, siódmaczek leśny *Trientalis europaea*, śmiatek pogięty *Deschampsia flexuosa*, wietlica alpejska *Athyrium distentifolium*, podbiatek alpejski *Homogyne alpina*, wrzos zwyczajny *Calluna vulgaris*, szczaw górski *Rumex arifolius*, starzec gajowy *Senecio nemorensis*.

Mszaki:

Rokietnik pospolity *Pleurozium schreberi*, gajnik lśniący *Hylocomnium splendens*.

Odmiany

Pod względem fitosocjologicznym wyróżnia się dwa podzespoły:

- typowy *Pinetum mugo sudeticum typicum*, a w jego obrębie ubogi florystycznie wariant typowy oraz w miejscach żyzniejszych wariant z wietlicą alpejską i jarzębiną,
- podzespół ziołoroślowy *Pinetum mugo sudeticum rumicetosum*, bogaty florystycznie, w miejscach wilgotnych i żyznych, ze szczawiem górskim, ciemną zieloną, wietlicą alpejską, maliną właściwą i in. gatunkami ziołoroślowymi.

Możliwe pomyłki

Zarośla kosodrzewiny mają bardzo charakterystyczną strukturę, więc nie sposób ich nie rozpoznać. Pewne wątpliwości może budzić występowanie mozaiki siedlisk subalpejskich –

kęp kosówki, bliźniczyk, muraw alpejskich, ustalających się piargów oraz wyleżysk śnieżnych. Płaty takie należy zaliczyć do typu, który powierzchniowo dominuje (4070, 6150, 6230, 8110), lub rzadszego i cenniejszego przyrodniczo (np. borówczyśka bażynowe – 4060).

Identyfikatory fitosocjologiczne

Związek *Piceion abietis* (= *Vaccinio-Piceion*)

Podzwiązek *Rhododendro-Vaccinienion*

Zespół ***Pinetum mugo sudeticum*** sudeckie zarośla kosodrzewiny

Dynamika roślinności

Zbiorowisko klimaksowe, którego występowanie jest silnie uzależnione od warunków klimatycznych. Kosodrzewina charakteryzuje się dużymi właściwościami przystosowawczymi. Może rosnąć na stokach o różnej ekspozycji, nachyleniu, wilgotności. Czynnikiem ograniczającym wzrost kosodrzewiny jest brak światła – jest gatunkiem wybitnie światłoządnym. W związku z tym w strefie górnej granicy lasu przegrywa konkurencję z bardziej cienioznośnym świerkiem. O dużej ekspansywności kosówki decyduje jej duża zdolność do rozmnażania wegetatywnego przez ukorzenianie się płozących gałęzi.

Z kolei znaczne osłabienie kondycji kosodrzewiny powoduje zanieczyszczenie powietrza oraz owady i grzyby atakujące osłabione pędy.

Siedliska przyrodnicze zależne lub przylegające

W strefie granicy lasu graniczą z górnoreglowymi świerczynami (9410), z którymi tworzą mozaikę ekotonalną. W bezpośrednim sąsiedztwie zarośli kosodrzewiny w piętrze subalpejskim i alpejskim występują: borówczyśka bażynowe (4060), wysokogórskie ziołorośla (6430), murawy bliźniczkowe (6230) oraz acydofilne murawy wysokogórskie (6150). W kompleksie z kosodrzewiną znajdują się tu płaty wysokogórskich torfowisk wysokich (7110), piargów krzemianowych (8110) i traworośli, a także bardzo rzadkich zarośli wierzby lapońskiej (4080).

Rozmieszczenie geograficzne i mapa rozmieszczenia

Karkonosze Zachodnie i Wschodnie: pospolicie w piętrze subalpejskim od Kamiennika na zachodzie do Czarnej Kopy na wschodzie (z przerwą w okolicach Przełęczy Karkonoskiej, gdzie grzbięt się obniża). W sumie płaty kosówki w Karkonoszach zajmują ok. 1000 ha.

Płaty kosówki spotykane w Sudetach poza Karkonoszami nie mają naturalnego charakteru subalpejskiego i nie powinny być zaliczane do 4070.

Znaczenie ekologiczne i biologiczne

Bardzo ograniczony zasięg; spełnia ważne funkcje w utrwalaniu gołoborzy, powstrzymywaniu erozji zboczy, utrzymaniu stosunków wodnych, stwarza biotop dla bezkręgowców i roślin zielnych; zmniejsza zagrożenie lawinowe.

Gatunki z załącznika II Dyrektywy Siedliskowej

W pobliżu płatów kosodrzewiny w Karkonoszach mogą występować stanowiska gnidosza sudeckiego *Pedicularis sudetica* (źródlika i młaki), natomiast na murawach – dzwonka karkonoskiego *Campanula bohémica*.

Gatunki z załącznika I Dyrektywy Ptasiej

Nie stwierdzono.

Stany, w jakich znajduje się siedlisko

Uprzywilejowanym stanem ochrony są stosunkowo zwarte zarośla kosodrzewiny w piętrze subalpejskim (choć lokalnie mogą być przerwane ze względu na lokalne warunki siedliskowe), poprzez skały, górskie torfowiska i młaki, borówczyska bażynowe oraz liściaste zarośla subalpejskie. Obserwuje się także rozproszone zarośla kosodrzewiny w piętrze alpejskim oraz w strefie górnej granicy lasu, co również jest stanem naturalnym.

Tendencje do przemian w skali kraju i potencjalne zagrożenia

Tendencje do przemian

W warunkach naturalnych zarośla kosodrzewiny stanowią trwałą formację roślinną piętra subalpejskiego, wykazując tendencję do ekspansji na tereny nieleśne.

W latach 1981–82 w Karkonoszach (szczególnie Zachodnich) zaobserwowano objawy pogarszającego się stanu zdrowotnego kosodrzewiny, objawiającego się żółknięciem

igieł. Przypuszcza się, że wiąże się to z kompleksowym działaniem czynników abiotycznych – zanieczyszczeń atmosferycznych, zaburzających gospodarkę mineralną pędów kosodrzewiny, oraz biotycznych – szkodniki owadzie i patogeny grzybowe. Obecnie często spotyka się płaty zamierających bądź martwych osobników.

Zasięg kosodrzewiny został zmniejszony w związku z gospodarką pasterską, a także współcześnie w związku z usuwaniem kosodrzewiny z pasa granicznego, spod linii telefonicznych i przede wszystkim w rejonie Szrenicy w związku z rozbudową infrastruktury narciarskiej. W miejscach, gdzie usunięto zarośla kosodrzewiny, obserwuje się występowanie zbiorowisk zastępczych – borówczysk i traworośli, naturalna regeneracja kosodrzewiny w takich miejscach właściwie nie jest obserwowana.

Potencjalne zagrożenia

Zanieczyszczenia powietrza, lokalnie mechaniczne uszkodzenia w wyniku masowej turystyki i użytkowania narciarskiego stoków powyżej górnej granicy lasu.

Aktualnym zagrożeniem są zaawansowane plany rozszerzenia infrastruktury kompleksu narciarskiego Szrenica w kierunku Łabskiego Szczytu. Pociągnięcie to za sobą nieodwracalne zniszczenie dużych fragmentów zarośli kosodrzewiny i innych siedlisk z nimi związanych.

Użytkowanie gospodarcze i potencjał produkcyjny

Zarośla kosodrzewiny nie mają bezpośrednio żadnego znaczenia gospodarczego, jednak miejsce ich występowania stanowi dobry teren do rozwoju inwestycji związanych z dochodowym, masowym narciarstwem zjazdowym.

Ochrona

Przypomnienie o wrażliwych cechach

Wolna regeneracja siedliska po mechanicznym uszkodzeniu pędów kosodrzewiny.

Wrażliwość kosodrzewiny na uszkodzenia mechaniczne oraz zanieczyszczenia atmosferyczne.

Zalecane metody ochrony

Należy przede wszystkim zachować stan obecny, a także dążyć do regeneracji zarośli kosodrzewiny w miejscach, gdzie zostały one zniszczone. Ponieważ naturalne zarastanie takich miejsc jest procesem powolnym, można go przyspieszyć, sadząc kosodrzewinę pochodzącą z lokalnych populacji.

Natomiast w żadnym wypadku nie należy sadzić kosodrzewiny w miejscach, w których dotychczas nie występowała, ponieważ może to doprowadzić do zniszczenia cennych ekosystemów nieleśnych. Przykładowo – sztucznie posadzona kosodrzewina na Śnieżniku Kłodzkim znacznie się rozrosła, niszcząc trawistą i krzewinkową roślinność

subalpejską i przyczyniając się do wymarcia w tym miejscu jastrzębca przennętowatego *Hieracium prenanthoides* oraz do zagrożenia populacji jastrzębca omanowatego *Hieracium inuloides*.

Nasadzanie kosodrzewiny w niewłaściwych miejscach praktykowano także przez kilkadziesiąt lat w czeskiej części Karkonoszy, co doprowadziło do niekorzystnych przemian ekologicznych. W związku z zagrożeniem zarośli kosodrzewiny w zachodniej części Karkonoskiego Parku przez planowaną rozbudowę infrastruktury narciarskiej, trzeba zdecydowanie utrzymać ścisłą ochronę kosodrzewiny w tym rejonie. Zasadniczą sprawą jest zachowanie dotychczasowej powierzchni parku narodowego oraz umieszczenie wskazań do ścisłej ochrony tego priorytetowego siedliska w całym zasięgu jego naturalnego występowania w piętrze subalpejskim i alpejskim Karkonoszy.

Inne czynniki mogące wpłynąć na sposób ochrony

Występowanie w zaroślach kosodrzewiny bardzo rzadkiej wierzby lapońskiej *Salix lapponum*, w miejscach gdzie 4070 graniczy z 4080-1.

Przykłady obszarów objętych działaniami ochronnymi

Karkonoski Park Narodowy – zagrożenia i sposoby przeciwdziałania są dobrze znane. W tej chwili jednak park nie posiada planu ochrony.

Inwentaryzacje, doświadczenia, kierunki badań

Zarośla kosodrzewiny były jednym z częstszych obiektów badań ekosystemów górskich, znane jest dobrze ich rozmieszczenie i zróżnicowanie. Istotnym kierunkiem badań powinna być zdolność tych zarośli do naturalnej regeneracji na terenach zniszczonych przez człowieka.

Monitoring naukowy

Nie ma wskazań do stałego monitoringu fitosocjologicznego w typowo wykształconych i dobrze zachowanych płatach. Należy natomiast zwrócić większą uwagę na stałą obserwację miejsc, w których może zachodzić sponta-

niczna regeneracja kosodrzewiny, także płatów, w których występują cenne gatunki roślin (np. wierzba lapońska), i prowadzić tam zarówno badania populacyjne, jak i fitosocjologiczne.

Bibliografia

- BORATYŃSKI A. (1994) Chronione i godne ochrony drzewa i krzewy polskiej części Sudetów, Pogórza i Przedgórze Sudeckiego. 7. *Pinus mugo* Turra i *Pinus uliginosa* Neumann. Arboretum Kórnickie, 39, p. 63–85.
- BORATYŃSKI A., DANIELEWICZ W. 1991. Wymieranie drzew i krzewów w Karkonoskim Parku Narodowym. Prądnik. Prace Muz. Szafera 3: 31–37.
- FABISZEWSKI J. 1985. Szata roślinna. W: Jahn A. (red.) Karkonosze polskie. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- FABISZEWSKI J., WOJTUŃ B., ŻOŁNIEZ L. 1996. Operat lądowych ekosystemów nieleśnych Karkonoskiego Parku Narodowego. Maszynopis.
- JIRASEK J., 1996. Společenstva kosodřeviny (*Pinus mugo*) v České republice. Preslia 68: 1–12.
- KOČI M. 2001. Kosodřevina. W: Chytrý M., Kučera T., Koči M. (red.) Katalog biotopů České republiky. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha.
- MACKO S. (1952) Zespoły roślinne w Karkonoszach, Acta Soc. Bot. Pol., 21, 4, p. 591–683.
- MATUSZKIEWICZ W., MATUSZKIEWICZ A., 1975. Mapa roślinności zbiorowisk roślinnych Karkonoskiego Parku Narodowego. Ochrona Przyrody 40: 45–109.
- MIGAŁA K., CZWARTOS E., SAMOJŁO S. 2003. Dynamika rocznych przyrostów radialnych kosodrzewiny (*Pinus mugho* T.) w świetle warunków klimatycznych Karkonoszy. Publikacja internetowa – www.meteo.uni.wroc.pl.
- SZELAĞ Z. 2003. Górskie gatunki rodzaju *Hieracium* w Sudetach. Przemiany i zagrożenie. Kącki Z. (red.) Zagrożone gatunki flory naczyniowej Dolnego Śląska. Wyd. Inst. Biol. Rośl. UWr i PTPP „Pro Natura”, s. 197–215.
- WOJTUŃ B., FABISZEWSKI J., SOBIERAJSKI Z., MATUŁA J., ŻOŁNIEZ L. 1995. Współczesne przemiany wysokogórskich fitocenoz Karkonoszy. W: Fischer Z. (red.) Problemy ekologiczne wysokogórskiej części Karkonoszy. Oficyna Wydawnicza, Instytut Ekologii PAN, s. 213–245.

Wojciech Mróz, Joanna Perzanowska